

УДК 681.11 + 115: 316.77

Болохова Аліна Сергіївна
Одеський національний політехнічний університет
Овчаренко Тетяна Станіславівна
 Кандидат культурології, доцент
Одеський національний політехнічний університет

ГОДИННИК ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ «АРТЕФАКТ» ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

У статті представлений аналіз історії та розвитку годин як культурного артефакту в комунікативному просторі сучасного суспільства. В результаті нашого дослідження ми змогли визначити, що годинник – це не тільки повсякденна і побутова річ. Годинники як артефакт володіють багатоманітною семантико-семіотичною складовою, показують ставлення людини до природи в цілому, і організацію комунікації своєму повсякденному житті, вони стають символом певного роду діяльності, атрибутом влади, і символом соціального статусу людини.

Ключові слова: «візуально-просторові коди», семіотична функція, артефакт, «стріла часу».

Актуальність теми. Використані в повсякденному житті речі наділені різноманітними значеннями. Утилітарні функції предметів завжди вплетені в цілий комплекс відносин людини і до природи, і до суспільства, де речі виявляються носіями не однієї, а цілого ряду семіотичних функцій. Залежно від тих візуально-просторових кодів, які беруть участь в її осмисленні, предметна форма здатна служити і сигнально-індексальним засобом зв'язку з об'єктом, і знаком відносин між людьми, і емблемою певного роду діяльності, і атрибутом влади, і взагалі, символом соціального статусу людини.

Аналіз наукових джерел. Для аналізу ми обрали джерела, в яких точно описуються функції годин як предмета і моделі просторового усвідомлення світу. Наприклад, Мірча Еліаде в своїй праці «Святе і мирське» пише, що час не «тече» і не змінюється, а «парадоксальним чином постає як кругове, оборотне і відновлюване. Час – це міфічне вічне сьогодні, яке періодично відновлюється за допомогою обрядів» [1, с. 49].

Про те, що просторова форма предмета здатна виражати міфологічні уявлення нітрохи не менше, ніж словесна розповідь або дія, вказувала ще О. М. Фрейденберг. Не стільки в зовнішньому декорі, скільки в самій конструкції речей дослідниця виявила відображений в предметній формі міф [2, с.28].

В. А. Успенський відзначав, що, речові конотації бувають представлені і абстрактні формами і явищами, і це характерно для «образної картини світу», і не тільки архаїчної. Можливо, існує універсальний механізм скріплення абстрактних понять з чуттєвими сприйняттями, які служили для зберігання їх в людській пам'яті [3, с. 24].

Мета дослідження. Представити годинник як просторову модель часу, яка дозволяє зробити наочним його хід, охоплює єдиним поглядом різні періоди історичного розвитку суспільства, по-новому характеризує комунікацію «річ-людина» і виконує функцію збереження важливих фактів і подій повсякденності.

Основний матеріал. Просторова форма предмета може служити і моделлю деякого фрагменту світу або навіть світу як цілого. На відміну від сигналів і знаків, модель репрезентує свій об'єкт не за рахунок зовнішніх зв'язків з семантичними одиницями коду, а за рахунок своєї внутрішньої структури, по аналогії з якої будується образ модельованого об'єкта. Тому просторові моделі не просто вказують на об'єкт, а й демонструють його, відкриваючи погляду відразу безліч співвідношень частин цього об'єкту один з одним і з цілим, а також трансформують його структуру. Подібність моделі і модельованого може бути ставленням іконічності, тобто якісною подобою їх структур [4].

Відтворення тимчасового порядку в порядку просторових відносин супроводжується заміною істотних топологічних властивостей часу – односпрямованість і незворотність – властивостями просторових структур – неодномірних і зворотніх. На відміну від метафоричної «стріли часу», що рухається завжди лише в одному напрямку – від минулого до майбутнього – і не здатної повернути назад, просторова стріла може бути випущена в довільному напрямку тривимірного простору, може повертатися назад на колишнє місце [5, с. 33-34].

Просторові моделі створюють передумови і для іншого, суб'єктивного його переживання. Просторовий час дозволяє людині відчувати себе в ньому набагато вільніше. У просторі суб'єкт вже не відчуває себе таким же полоненим, як в часі. Тут він може рухатися «на всі чотири сторони» або залишатися на місці, тоді як в часі людина не може ні ухилитися від його ходу, ні вийти за його межі. Просторове уявлення часу створює ілюзію свободи від часу або навіть влади над ним. Стрілка годинника це не тільки засіб індексації часу, не тільки його символ і метафору, не тільки його модель, але і міф. Адже саме в міфі час стає зворотним і набуває циклічність, і саме в міфі кожен природний цикл мислиться як відтворення одного і того ж, завжди існуючого [6, с. 48].

Відмінності в уявленнях про світ, домінуючих в різних культурах, позначається і в тому, як осмислюється в них час, і в тому, як це осмислення відкладається в способах його вимірювання. Як відзначають історики культури, лінійне розуміння часу у вигляді нескінченного і незворотного ряду подій – лише одна з історичних форм уявлень про нього, яка витіснила інші форми лише в новоевропейській культурі [7, с. 164].

Годинники як предмет і артефакт культури живуть своїм життям, і функціонально змінюються в часі. Щоб орієнтуватися в часі, мало його відчувати – легко помилитися. Час потрібно знати, а для того – бачити. Час паморочиться в сонячний годинник, тече, сочиться крізь пальці в піщаних і водяних, цвіте в квіткових, скрекоче в механічних, горить в свічках і лампадках. Поєднавши в собі традиційну модель світу (зодіакальний круг) з новоевропейською моделлю (механізм) – вони стали діючими (спочатку баштовий, потім кімнатної, кишенькової, а потім і наручної) моделями механіцизму як світогляду [8, с. 82].

Захоплені майстри надавали їм форму волоського горіха, мандоліни, черепа, хреста. Маркіза Помпадур надихнула годинниківів правити годинник в сережки. З'явилися годинник-медальйон, годинник-чотки, годинник-кільце. Комільфо носили їх по кілька штук. Ще до того, як годинники привернули увагу вчених, вони перетворили ремісничу справу, пред'являючи такі вимоги до точності обробки деталей, які були невідомі середньовічним майстрам. Школою механічного досвіду став сам процес їх виготовлення.

Уже в 16 столітті розвиток годин досягло межі, за яким їх подальше поліпшення могло відбуватися тільки на математичній основі – з використанням їх числових моделей. Кардано – перший теоретик машинобудування – заклав основи кінематики механізмів дослідженням пружинного заводу і балансу в годиннику, а Галілей наблизився до створення маятникових годин. Перший механічний годинник з анкерним механізмом був виготовлений у Китаї в 725 р. І Сіном та Лян Лінцзанем. Пізніше з'явилися кишенькові (запатентовані у 1675 році Х. Гюйгенсом), а згодом – значно пізніше – і годинник наручний [9].

Згодом, годинник почав перетворюватися в складну конструкцію, не тільки за рахунок додавання різних елементів в механізмі, а й за рахунок декоративних прикрас, ліпнини та художніх розписів. З того часу, вони виконували не тільки практичну функцію, а й ставали предметом мистецтва. Закритий в різьблені футляри, годинник стає частиною кімнатного ансамблю. Відрізнялися вони лише одною незвичайною властивістю – цокалі. Жили своїм таємним життям. До кімнати внесли і поставили – поруч з картиною і каміном – древній автомат, астрономічний прилад.

Образ годинникового механізму, що обертає свої колеса згідно зі строгими причинними законами, надихав не лише поетів, а й філософів, які прагнули вийти з полону міфологічних уявлень про світ і побудувати його наукову картину (Декарт, Спіноза, Лейбніц, Ньютон) і у багатьох інших мислителів Нового часу. Їх об'єднує уявлення про Всесвіт як про добре відладаний механізм, стан якого може бути досягнутий розумом, і що все має початкові причини

і умови. В такому механізмі час вже не циклічно рухається, а витягується в лінію, що складається з ланцюга необоротних причинно-наслідкових зв'язків; майбутнє тут цілком визначено минулим, але не навпаки [10, с.65].

VII століття можна по праву вважати віком годинникового мистецтва: з'являється горизонтальний анкерний спуск; хвилинна та секундна стрілки; оформлення самих годинників стає дорогим, елітним та вишуканим; циферблат прикрашають емаллю, корпус годинників – рубінами та сапфірами у вигляді птахів та тварин, а кришку – виготовляли з гірського кришталю; пізніше – додають нові пристрої – календар, термометр, секундомір. Таким чином, створення годинників можна по праву назвати окремим мистецтвом [10].

У VIII столітті – епоха рококо і Просвітництва – маскарад годин стає карнавальним. Ні одне століття не знало такого достатку автоматів. Чудеса механічного мистецтва застосовуються вже не для того, щоб вправити механізм в ювелірне диво, а потім, щоб вбудувати їх в органічний світ. Для оформлення годинників стали використовувати тваринний орнамент. Особливо знаменитої стала «Качка» Вокансона, що імітувала чи не всі рухи живої птиці, в тому числі такої зовсім вже немеханічний процес, як перетравлювання їжі [10].

У XIX столітті механізми стали схемами думки. Механічними іграшками в салонах вже не захоплювалися. Зате сміливе твердження, що живий організм є механізмом, «перетворилося в фундамент всієї доктрини наукової фізіології» [11].

На сьогоднішній день досить молоде, популярне і до того ж захоплююче заняття – колекціонування годин. Годинників у світі дуже багато (водяні, сонячні, механічні, наручні, камінні, вогняні, пісочні, електронні, цифрові), тому дуже важливо з самого початку визначитися з епохою, періодом, темою, видом, виробником. До того ж, колекціонування годинників відрізняється від інших видів відсутністю єдиних принципів ціноутворення.

Популярністю користуються колекції: – наручного годинника, так званої «золотої епохи годинникової справи» (1950-1970 роки). У ці роки механічний годинник збиралися майстрами вручну, ціна відповідала якості, спостерігалась активна конкуренція виробників. Сьогодні такий годинник можна знайти лише в антикварних крамницях, блошиних ринках, у інших колекціонерів або на аукціонах; – годинники так званого докварцевого періоду (1960-1970), коли випускалися камертоні і електромеханічні годинники, таких моделей мало і дістати їх в свою колекцію вельми важко; – Seiko: цікаві і ціни доступні; – військові годинник, військові хронографи; – годинники американських виробників (Elgin, Hampden, Illinois).

Колекціонування годинників вважається заняттям досить давнім і респектабельним. Перші самовіддані збирачі годинників з'явилися в той час, коли був винайдений переносний механічний годинник. Існує припущення, що у імператора Священної Римської імперії, згодом короля Іспанії Карла V (1500-1558), було близько трьох тисяч годинників. Чиновники в Китаї з радістю приймали годинники в дар, ставши, таким чином, справжніми колекціонерами. До Росії ввезення годинників розпочався в період правління Івана III і були іноземними диковинками. Вельможі імператриці Катерини II відчували особливу пристрасть до приладів точної механіки і носили кілька годинників відразу. Годинники були показником достатку, а придбання годинників стало вигідним вкладенням грошей. Годинники XV-XVII ст. визнані дуже рідкісними. Їх творці добре відомі, їм присвячені численні томи досліджень.

Камінні годинники, будучи чудовою прикрасою домашнього інтер'єру, в даний час практично не виробляються за старовинними технологіями. Тріумфальний хід камінних годинників було зупинено катаклізмами XX століття. Але мода XXI століття поступово повертає в будинку камінні гарнітури. Таким чином, завдяки своїй красі, багатству і рідкості камінний годинник стали колекційною річчю. В даний час побачити подібний годинник можна лише в музеях, особистих колекціях і антикварних магазинах, хоча і сьогодні створюються прекрасні зразки камінних годинників як традиційного, так і сучасного дизайну. Камінні годинники – це символ благополуччя, достатку, навіть розкоші. Справжній камінний годинник, будучи престижною і дуже дорогою річчю інтер'єру, як і раніше доступний не усім. На міжнародних аукціонах і виставках (Крісті і Сотбіс) камінний годинник користуються

особливим попитом і авторитетом як давно забутий і відійшовший з частого вживання предмет декоративно-прикладного мистецтва [11, с.133-134].

Висновок. Годинники – не просто механізм, який допомагає визначити точний час, а надійний «спутник» в житті, аксесуар, який повинен бути не просто стильним, але і якісним. Своїх володарів вони виділяли естетикою і унікальністю стилю, показуючи його соціальний і фінансовий статус. А, також, як і будь-яка колекційна річ – показує характер, рівень вихованості господаря. У всі часи годинники займали особливе місце в житті людей, стаючи предметом захоплення, подиву і захвату, зачаровуючи своєю красою і трудомісткістю механізму. Важливе значення в сучасних розробках годинників має не тільки форма і ціна, але і дизайнерське оформлення. Зараз пропонуються колекції двох напрямків – класичного і сучасного.

Цю екскурсію в поетику годинникового механізму можна закінчити таким висновком, справжньою одою годинникам, створеної батьком Франсуа Біне, єзуїтом з 17 століття. «Розум людини утворює малого Бога, він наважується будувати світи з кришталю і копіювати чудеса Всесвіту ... І як можна гідно возвеличити цю божественну науку, яка вміє копіювати ажурні склепіння небес і висвітлювати їх тисячами і тисячами зірок. Не хто інший, як вона, змушує брехати тих, хто береться стверджувати, ніби в світі не може бути двох Сонць; адже за допомогою рук і архимедового розуму вона поправила в кришталевий небозвід друге Сонце, товариша або меншого брата першого ..»[12].

Годинники – це не тільки вимірювальний інструмент, що організує всю сферу промисловості, а й символ з воістину невичерпним сенсом – знаряддя духовного виробництва[11].

Список використаних джерел

1. Мирча Элиаде. Священное и мирское. М.: Изд-во МГУ, 1994.144 с.
2. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. 2-е изд., испр. и доп. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. 800 с.
3. Неклюдов С. Ю. Вещественные объекты и их свойства в фольклорной картине мира. Признаковое пространство культуры. М.: Индрик, 2002.
4. Леонид Чертов. Знаковая призма. Статьи по общей и пространственной семиотике. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?isbn=5457885089>
5. Лосев А. Ф. Античная философия истории. М.; Наука, 1977. (Из истории мировой культуры). Издательство «Наука», 1977.
6. Стеблин-Каменский М. И. Миф. Л.: Ленинградское отделение изд-ва "Наука", 1976. 104 с. ("Из истории мировой культуры").
7. Гуревич А. Я. Представления о времени и пространстве в средневековой Европе. История и психология. М., 1971.
8. Зубов В. П. У истоков механики. В кн.: А. Т. Григорьян и В. П. Зубов. Очерки развития основных понятий механики. М., 1962. 272 с.
9. Пипуныров В.Н. История часов с древнейших времен до наших дней. М.: Наука, 1982.
10. Шевченко В. Поэтика механизма. Режим доступа: <http://www.topos.ru/veer/56/15.htm>
11. Жерновникова О. В. Каминные часы как коллекционная вещь. Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. Аспирантские тетради. СПб, 2008. № 35(76), ч. 1: (Общественные и гуманитарные науки).
11. Ахутин А. В. Понятие «природа» в античности и в Новое время. Наука. М. 1988. С. 66.

Додатки (російською мовою)

Примеры существующих часов и известных коллекций

Фантазии часовых дел мастеров

«Утка» Вокансона

«Утка» Вокансона

*Необычные солнечные часы
из коллекции Британского музея*

*Огненные
часы*

*Водяные
часы*

*Старинные песочные часы различных
конструкций в Лувре*

Механические часы

Механические часы